

Зінкевич Юлія Євгенівна,
аспірантка 2-го курсу кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Науковий керівник: д.ю.н., професор Харитонов Є.О.

ЗМІНА ЧЕРГОВОСТІ ОДЕРЖАННЯ ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ: НОТАРІАЛЬНИЙ ПОРЯДОК

Стаття 1271 Цивільного кодексу України визначає, що одним із видів спадкування є спадкування за законом [1]. Зазначений вид спадкування має низку характерних рис. По-перше, це здійснення спадкування по чергово. Черговість спадкування означає, що спадкоємці за законом одержують право на спадкування по чергово відповідно до ст.ст. 1261-1265 ЦК України. По-друге, спадкують лише ті спадкоємці, які належать до черги, що закликається до спадкування, і, навпаки, спадкоємці нижчої (наступної) черги не закликаються до спадкування в разі наявності хоча б одного спадкоємця попередньої черги, який прийняв спадщину. Так, кожна наступна черга одержує право на спадкування у разі: 1) відсутності спадкоємців попередньої черги, 2) усунення їх від права на спадкування, 3) неприйняття ними спадщини, 4) відмови від її прийняття. По-третє, уся спадщина спадкується спадкоємцями відповідної черги порівну, якщо інше не встановлено домовленістю між ними [2, с. 293].

З аналізу ст.ст. 1261-1265 ЦК України можна зробити висновок, що будуючи черговість спадкування за законом шляхом включення певних осіб у конкретну чергу спадкоємців, законодавець виходить з загальної вірогідної моделі відносин між спадкодавцем та його найближчими родичами і членами сім'ї без врахування особливостей відносин кожної родини. З урахуванням цього, загальне правило черговості, передбачене ст. 1258 ЦК України може бути змінено. Зміна черговості одержання права на спадкування означає встановлення іншого, ніж передбачено законом, порядку закликання до спадкування спадкоємців за законом. Відповідно до ст. 1259 ЦК України черговість одержання права на спадкування за законом може бути змінена нотаріально посвідченим договором або рішенням суду. Розглянемо нотаріальний порядок зміни черговості одержання права на спадкування за законом.

Нотаріальний порядок зміни черговості одержання права на спадкування за законом означає відсутність правового спору між спадкоємцями та опосередковується відповідним договором. На жаль, договір про зміну черговості одержання права на спадкування не врегульований належним чином на законодавчому рівні, що зумовлює виникнення численних практичних питань.

З метою з'ясування особливостей зміни черговості одержання права на спадкування в нотаріальному порядку, розглянемо такі питання як *часові межі, допустимі для укладення спадкоємцями та посвідчення нотаріусом договору про зміну черговості одержання права на спадкування, суб'єктний склад договору, його предмет та зміст.*

Чинне законодавство України не дає вичерпної відповіді на питання *коли саме може бути укладений договір про зміну черговості одержання права на спадкування.* Так, Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 №296/5, містить лише вказівку на те, що досліджуваний договір укладається *після відкриття спадщини* (п. 4.7 глави 10 розділу II) [3]. Аналогічне за змістом положення розміщене і в п. 1.2 Розділу 1 ч. III Методичних рекомендацій щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтва про право на спадщину та свідоцтва про право власності [4]. Варто відзначити, що до прийняття та набрання чинності Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, діяла Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, яка у п.229 містила правило, за яким зміна черговості одержання спадкоємцями за законом права на спадкування обмежувалася строком *від дня відкриття спадщини до видачі свідоцтва про право на спадщину* [5]. Тому вважаю цілком логічною та обґрунтованою думку, що договір про зміну черговості одержання права на спадкування може бути укладений, по-перше, виключно після відкриття спадщини, оскільки лише з цього часу виникають спадкові відносини, а, по-друге, до моменту видачі свідоцтва про право на спадщину, оскільки з моменту вчинення даної нотаріальної дії спадкові відносини трансформуються у відносини власності і укладення даного договору суперечило б його суті.

Також законодавство не містить відповіді на питання хто є *стороною договору* про зміну черговості одержання права на спадкування. Натомість Цивільний кодекс України та Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України передбачає, що черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування може бути змінена нотаріально посвідченим договором *заінтересованих спадкоємців*. На підставі тлумачення чинного законодавства, логічно припустити, що визначальною ознакою сторони договору про зміну черговості одержання права на спадкування є *наявність інтересу*. Умовно можна виділити декілька моделей суб'єктного складу даного договору.

Суть першої моделі полягає у тому, що *досліджуваний договір укладається лише між тими спадкоємцями, які закликані до спадкування за законом. Спадкоємець подальшої черги, якого «підтягують», не виступає стороною договору.* Якщо прийняти позицію, що спадкоємець подальшої

черги, якого «підтягують», не виступає стороною договору, то одразу виникає питання як змінити черговість одержання права на спадкування за наявності лише одного спадкоємця тієї черги, яка за загальним правилом закликається до спадкування? Також незрозуміло, ким вважається спадкоємець, який внаслідок укладення договору закликатиметься до спадкування, але який не приймає участі у даному договорі? Виходить, що він є або третьою особою, на користь якої укладається договір, або його слід визнавати стороною договору. Частина 1 статті 8 ЦК України передбачає, що договором на користь третьої сторони є договір, в якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена в договорі. Тоді виникає питання, що саме слід розуміти під таким обов'язком? Зі змісту даної норми випливає, що таким обов'язком має бути включення до кола спадкоємців, які закликаються до спадкування, іншого спадкоємця. Однак, це не вбачається можливим, оскільки включення іншого спадкоємця до кола спадкоємців, які закликаються до спадкування є правом, а не обов'язком спадкоємців. Отже, спадкоємець, якого «підтягують», за змістом ст. 8 ЦК України не може бути визнаний третьою особою.

Попри суперечливість даної моделі договору, існує точка зору, що іноді укладення такого договору тільки між спадкоємцями, які закликаються до спадкування, та які заінтересовані, з метою надання права на спадкування спадкоємцю іншої черги, можливе. При цьому такий спадкоємець не визначається третьою стороною, але при зверненні до нотаріуса для посвідчення договору, доцільним є поданням спадкоємцем, який набуває право на одержання спадщини за цим договором, заяви про прийняття спадщини, що дозволить з'ясувати його ставлення до цього акта [2, с. 296].

Спільною рисою другої та третьої моделі досліджуваного договору є положення, що *спадкоємець, який внаслідок укладення договору закликатиметься до спадкування, є обов'язковою стороною договору про зміну черговості одержання права на спадкування*. Спадкоємці інших черг не потрапляють до цього кола. Варто відзначити, що інтерес присутній як у спадкоємців, які закликаються до спадкування, так і у спадкоємців інших черг. Однак, в останніх він потенційний, нереалізований, оскільки для його перетворення на право необхідна наявність умов, за яких би вони закликалися до спадкування.

Друга модель договору передбачає, що *даний договір укладається між спадкоємцями, які закликані до спадкування за законом, та спадкоємцем, якого вони включають до свого складу*. За такого підходу поняття «заінтересовані спадкоємці» включає в себе тих спадкоємців, які закликаються до спадкування та тих спадкоємців, які включаються до їх числа.

Третя модель в порівнянні з другою звужує суб'єктний склад договору. Вона базується на тому, що договір укладається *не всіма спадкоємцями, які закликані до спадкування за законом, а лише тими з них, хто виявив бажання це зробити*. І це логічно, оскільки в протилежному випадку порушувався би принцип свободи договору, передбачений ст. 627 ЦК України. Отже, сторонами даного договору насамперед є спадкоємці, які тим самим зменшують свою частку у спадщині, та спадкоємець, який включається до їх складу [2, с. 297-298]. Вважаю, що третя модель договору є більш прийнятною.

Незважаючи на те, що законодавець чітко закріплює лише договірний та судовий порядок зміни черговості одержання права на спадкування, в юридичній літературі існує думка, що зміна черговості одержання права на спадкування допустима без укладення відповідного договору шляхом подання заяви про це спадкоємцем, оскільки вказаний порядок відповідає таким принципам цивільного права, як розумність, справедливість і добросовісність [6, с. 156]. Проте наведена точка зору прямо суперечить ст. 1259 ЦК України, в якій йдеться саме про договірний порядок зміни черговості.

Укладення договору про зміну черговості одержання права на спадкування означає лише включення до складу спадкоємців, які за загальним правилом закликаються до спадкування, та жодним чином не замінює необхідність прийняття спадщини шляхом подання відповідної заяви нотаріусу. Іншими словами, всі спадкоємці, які є сторонами договору (в тому числі спадкоємець нижчої черги), повинні прийняти спадщину шляхом подання відповідної заяви. Загальна послідовність одержання права на спадкування при нотаріальному порядку зміни черговості виглядає наступним чином: 1) відкриття спадщини; 2) прийняття спадщини спадкоємцями, які за загальним правилом закликається до спадкування; 3) укладення такими спадкоємцями досліджуваного договору зі спадкоємцем нижчої черги; 4) прийняття спадщини спадкоємцем нижчої черги, який внаслідок укладення договору одержує право на спадкування. Однак, подання спадкоємцями заяви про прийняття спадщини не вимагається у разі, якщо спадкоємець постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини та протягом строку, встановленого статтею 1270 ЦК України не заявив про відмову від неї.

Істотною умовою договору про зміну черговості одержання права на спадкування є умова про *предмет*. Предметом договору виступає зміна встановленого порядку спадкування, внаслідок якої до спадкування закликаються особи наступних черг спадкоємців за законом. Фактично, внаслідок укладення такого договору надається можливість прийняти спадщину особі, яка не має право спадкувати у зв'язку з наявністю родичів спадкодавця ближчого ступеня споріднення. При цьому, законодавство України

не визначає меж «підтягування». Це означає, що договір може бути укладений спадкоємцем першої черги як зі спадкоємцями другої черги, так і з спадкоємцями п'ятої черги. Основна вимога, яка пред'являється при цьому – сторони мають бути визначені хоча б в одній з п'яти черг спадкоємців за законом.

За договором про зміну черговості одержання права на спадкування не передається саме право спадкувати, оскільки тоді йтиметься про відмову від прийняття спадщини на користь іншої особи, що за правовою природою є одностороннім правочином. Крім того, передання майнового права характеризується припиненням такого права в однієї особи та виникненням в іншої. Змінюючи порядок черговості, жодна сторона за договором не втрачає своїх прав.

Що стосується *змісту* договору про зміну черговості одержання права на спадкування, то законодавець ставить єдину вимогу – зміст даного договору не може порушувати прав спадкоємців, які не беруть у ньому участі, а також спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку у спадщині. У цьому випадку йдеться передусім про недопустимість зменшення розміру спадкових часток вказаних осіб. При цьому зміст такого договору може містити й елементи інших договорів. Так, спадкоємці за усною угодою між ними, якщо це стосується рухомого майна, можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них. Спадкоємці за письмовою угодою між ними, посвідченою нотаріусом, якщо це стосується нерухомого майна або транспортних засобів, можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них (1267 ЦК України). Отже, спадкоємці мають право умовами одного договору змінити черговість спадкування та розміри спадкових часток. Такий договір не суперечить загальним вимогам цивільного законодавства щодо форми і змісту договорів, а можливість його укладення забезпечена положенням ч. 2 ст. 268 ЦК України відповідно до якої, сторони мають право укласти договір, в якому містяться елементи різних договорів. До відносин сторін у змішаному договорі застосовуються у відповідних частинах положення актів цивільного законодавства про договори, елементи яких містяться у змішаному договорі, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті змішаного договору. На підставі аналізу змісту ч. 2 ст. 268 ЦК України можна дійти висновку, що на змішаний договір поширюється дія окремих обмежень, встановлених актами цивільного законодавства щодо договорів, елементи яких містяться у ньому, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті змішаного договору [7, с. 212].

Узагальнюючи викладене вище, можна зробити низку висновків, основні з яких зводяться до наступного:

Зміна черговості одержання права на спадкування може бути здійснена у судовому та нотаріальному порядку. Нотаріальний порядок зміни черговості одержання права на спадкування опосередковується договором. Договір про зміну черговості одержання права на спадкування може бути укладений та посвідчений між спадкоємцями за законом. Спадкоємці, які є сторонами договору, мають прийняти спадщину. Договір про зміну черговості одержання права на спадкування може бути укладений після відкриття спадщини, але до моменту видачі свідоцтва про право на спадщину. Змінюючи порядок черговості, сторона договору не втрачає своїх прав. Предметом договору виступає зміна встановленого порядку спадкування, внаслідок якої до спадкування закликаються особи наступних черг спадкоємців за законом. Законодавець не встановлює меж «підтягування». Єдиною вимогою до змісту договору про зміну черговості одержання права на спадкування є непорушення прав спадкоємців, які не беруть у ньому участі, а також спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку у спадщині. Зміст досліджуваного договору може містити й елементи інших договорів.

Література:

1. Цивільний кодекс України від 03.10.2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – С. 356.
2. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 12: Спадкове право / за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. – Х., 2009. – 544 с.
3. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 року № 296/5. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.
4. Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтва про право на спадщину та свідоцтва про право власності: Рішення Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29.01.2009. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-09>.
5. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 03.04.2004 року № 20/5. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0283-04>.
6. Актуальні проблеми спадкового права: навч. посіб. / за заг. ред. проф. Ю.О. Заїки, ст. наук. співроб. О.О. Лов'яка. – К. : КНТ, ЦУЛ, 2014. – 336 с.
7. Цюкало Ю.В. Щодо розумінні свободи договору: теоретико-прикладний аспект // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 209-212.